

Albúmín: Vatnsleysanlegt prótín sem er að finna í sermi manna og einnig í mörgum öðrum dýrategundum og plöntum.

Alkýlerandi efni: Ákveðin tegund krabbameinslyfja sem getur bundið alkýlhópa á byggingareiningar DNA og RNA. Þannig hindra lyfin eftirmyndun DNA í krabbameinsfrumunum.

Aukaverkun: Vandamál sem kemur fram vegna lyfjagjafar. Aukaverkun verður vegna þeirra áhrifa lyfs sem einnig eru notuð í meðferðarskyni. Dæmi um aukaverkun eru ógleði, mergbæling, hárlós og slímhúðarsár sem verður vegna þeirra frumudrepandi áhrifa krabbameinslyfja sem einnig eru ætluð til að drepa krabbameinsfrumur.

B-frumur/B-eitilfrumur: Ákveðin gerð hvítra blóðkorna sem þroskast í plasmafrumur í beinmergnum. Þessar frumur framleiða mótefni.

Beinátufruma: Frumur sem eru á skilum beins og beinmergs og gegna því hlutverki að brjóta niður gamalt bein. Í kring um mergæxli verður oförvun á beinátufrumum og bæling á starfsemi beinfrumna. Úr því verður beinúrátá.

Beindrep í kjálka: Ein af þekktum en sjaldgæfum hliðarverkunum meðferðar við beinþynningu með bisfosfonötum er myndun dreps í kjálkabeini. Eyðing á beinvef í kringum tennur getur leitt til tannmissis eða berun beinsins. Þetta getur leitt til mikilla verkja en fyrstu einkenni eru verkir, bólga, dofi í kjálka eða tannlos.

Beinfruma: Fruma í beini sem myndar bein. Beinfrumur mynda prótínið beinlíki (e. osteoid) sem binst kalsíum og verður að hörðu beini.

Beinlíki (e. osteoid): Prótín sem myndað er af beinfrumum. Það binst svo kalki og myndar hart bein.

Beinmergsskipti: Þegar stofnfrumur eru teknar úr beinmerg einhvers einstaklings og settar inn í sjúkling. Beinmergsskiptum hefur fækkað að undanfögnu og stofnfrumuskripti tekið við. Gjafabeinmergur er oftast fenginn úr gjafa sem ekki hefur sama erfðaeefni og þeginn og kallast því ósamgenja (e. allogenic).

Beinmergssýni: Vefur sem fenginn er með því að stinga sérstakri nál inn í beinmerg. Sýnið er skoðað í smásjá og leitað er að krabbameinsfrumum. Ef þær finnast reynir meinafræðingur að meta hversu hátt hlutfall beinmergs inniheldur mergæxlisfrumur. Til eru tvær gerðir beinmergssýna; beinmergssog þar sem frumur úr mergnum eru dregnar upp í sprautu og skoðaðar og grófnálsýni þar sem bútur úr mergnum er tekinn í heilu lagi en í slíku sýni er hægt að skoða frumur mergsins sem hluta af vef en ekki bara sitt í hvoru lagi.

Beinmergur: Mjúkur vefur sem er að finna í holrými beina. Beinmergurinn sér um framleiðslu hvítra blóðkorna, rauðra blóðkorna og blóðflagna. Mergæxli myndast í beinmerg.

Beinúrátá (e. lytic lesion): Mein inni í beini sem veldur staðbundinni eyðingu beinsins. Hægt er að sjá dökka bletti á beini á röntgenmynd þegar slík úrátá er til staðar.

Beinþynning: Með aldri þynnast beinin og hættan á beinbroti eykst. Ýmsir þættir geta aukið hættu á beinþynningu, t.d. kvenkyn, reykingar og sum lyf s.s. sterar.

Bence-Jones-prótín: Einstofna mótefni sem er að finna í þvagi mergæxlissjúklinga. Magn þessara prótína er mælt í grömmum prótína sem losuð eru út með þvagi á einum sólarhring (g/24klst). Bence-Jones-prótín í þvagi eru alltaf óeðlileg rannsóknarniðurstaða.

Beta-2-míkróglóbúlín (β2M): Lítið prótín sem er að finna í litlu magni í blóði manna undir venjulegum kringumstæðum. Í sjúklingum með virkt mergæxli getur beta-2-míkróglóbúlín hins vegar verið hækkað. Um 10% mergæxla framleiða þó ekki þetta prótín. Skyndileg hækkun á beta-2-míkróglóbúlíni getur bent til yfirvofandi versunar eða endurkomu sjúkdómsins.

Bisfosfonöt: Í daglegu tali nefnd beinþynningarlyf. Þessi lyf hamla beinniðurbroti með því að bindast við yfirborð beins og kemur þannig í veg fyrir niðurbrot þess.

Bjúgur: Óeðlileg vökvauppsöfnun í vefjum einhvers líkamshluta. Við það bólgnað sá líkamshluti.

Blóðflagnafæð: Þegar fjöldi blóðflagna í blóði fer niður fyrir 50.000 flögur/ μ L telst það blóðflagnafæð en eðlileg gildi eru 150.000-450.000 flögur/ μ L. Blóðflögur leika lykilhlutverk í blóðstorku og blóðflagnafæð fylgir gjarnan blæðingar sem geta orðið sérstaklega alvarlegar þegar fjöldi flagna fer niður fyrir 10.000 flögur/ μ L.

Blóðfrumur: Frumur sem er að finna í blóði manna. Blóðfrumurnar eru hvít blóðkorn, rauð blóðkorn og blóðflögur.

Blóðgjöf: Þegar sjúklingar verða blóðlitlir eða lækka um of í sérstökum blóðhlutum (t.d. blóðflögum) getur reynst nauðsynlegt að gefa blóð eða blóðhluta.

Blóðhagur: Blóðrannsókn sem er gerð til þess að sjá fjölda rauðra blóðkorna, hvítra blóðkorna og blóðflagna í ákveðnu blóðsýni.

Blóðleysi: Þegar hemóglóbín í blóði lækkar niður fyrir viðmiðunarmörk. Mergæxli geta hindrað framleiðslu rauðra blóðkorna og valdið þannig blóðleysi. Helstu einkenni eru slappleiki og þreyta.

Blóðrauði (e. hemoglobin): Prótein í rauðum blóðkornum sem flytur súrefni. Lágt gildi hemóglóbíns gefur til kynna blóðleysi.

Blóðsjúkdómalæknir (e. hematologist): Læknir sem sérhæfir sig í sjúkdómum í blóði og beinmerg.

Blóðskilun: Sjúklingar með verulega skerta nýrnastarfsemi geta þurft blóðskilun. Blóðskilunarvél kemur í stað nýrna og skilur út vökva, sölt og úrgangsefni sem annars myndu safnast upp og valda eitrun.

Blóðvökvi: Sá hluti blóðsins sem fæst eftir að allar frumur í blóðinu hafa verið fjarlægðar.

Bóluefni: Óvirkjaðir eða veiklaðir sýklar og veirur eða prótein þeirra sem gefin eru til að kynna ónæmiskerfið fyrir tilteknum sýkli. Í kjölfarið getur ónæmiskerfið myndað sterkara ónæmi fyrir þeim sjúkdómi sem sýkillinn eða veiran veldur. Þegar bóluefni eru gefin kallast það bólusetning.

Deoxýríbósakjarnsýra (e. DNA): Erfðaeefni mannsins sem þarf til að frumur geti myndað prótein og fjölgað sér er skrifað með DNA.

Dexametasón: Öflugt steralyf sem notað er eitt og sér eða sem hluti af fjölyfjameðferð. Lyfið er bæði notað sem hluti af stuðningsmeðferð og sem krabbameinslyf.

DEXA-rannsókn: Myndgreiningarrannsókn sem notuð er til að mæla beinþéttni.

Daufkyrningafæð: Fækkun á daufkyrningum, gerð hvítra blóðkorna. Því fylgir ónæmisbæling og mikil hætta á alvarlegum sýkingum. Krabbameinslyfjameðferð getur fylgt daufkyrningafæð.

Daufkyrningur: Gerð hvítra blóðkorna sem leika lykilhlutverk í vörnum ónæmiskerfisins gegn bakteríusýkingum.

Deyfing: Notkun deyfilyfja til að deyfa skyn (einkum sársaukaskyn) í ákveðnum líkamshluta.

Eind: Minnsta form efnis. Eindir geta verið búnar til úr einni eða fleiri frumeindum (atómum).

Einkyrningur (e. monocyte): Tegund hvítra blóðkorna.

Einstofna: Frumur sem eru klónar af sömu frumu teljast vera af sama stofni eða einstofna. Krabbamein eins og mergæxli vaxa út frá einni krabbameins-plasmafrumu. Í mergæxli mynda allar frumurnar eins prótín, einstofna mótefni frekar en fjölstofna mótefni eins og við eðlilegar aðstæður.

Einstofna mótefni: Mótefni sem eru eins að byggingu og virkni. Einstofna mótefni sem búin eru til á tilraunastofu eru stundum notuð sem lyf.

Eitilfrumur: Undirtegund hvítra blóðkorna sem gegna lykilhlutverki í sértæku svari ónæmiskerfisins gegn sýkingum.

Endurkoma: Þegar sjúkdómur greinist á ný eftir sjúkdómshlé kallast það endurkoma sjúkdómsins.

Erfðatengt (e. genetic): Erfist milli manna. Tengist upplýsingum sem flytjast milli kynslóða með DNA.

Fjölyfjaónæmt krabbamein: Þegar krabbamein svarar ekki lyfjum telst það vera lyfjaónæmt. Mergæxli teljast oftast fjölyfjaónæm þegar ónæmi myndast gegn krabbameinslyfjunum adriamycini og

vinkristíni. Ónæmið verður vegna breytinga í frumuhimnum mergæxlisfrumnanna.

Fruma: Grunneining lífs. Allar fjölfrumna lifandi verur (þ.m.t. manneskjur) eru byggðar úr mörgum frumum.

Frumufjölgun: Frumur fjölga sér með því að stækka og skipta sér svo í tvennt. Eftir standa tvær eins frumur.

Frumuþroskun: Ferli sem eðlilegar frumur líkamans undirgangast. Þær þroskast úr því að vera ósérhæfðar, ungar frumur í að verða þroskaðar og sérhæfðar.

Geislameðferð: Meðferð með röntgen-, gamma- eða rafeindageislun sem drepur krabbameinsfrumur. Geislarnir geta komið frá geislalömpum utan líkamans eða geislavirkum efnum sem komið er fyrir inni í líkamanum.

Gen: Hluti erfðaefnis sem kóðar fyrir vissu prótíni. Þegar gen skaðast eða detta út úr erfðaefninu getur orðið til krabbamein.

Genameðferð: Meðferð sem breytir genum. Með því að breyta genum væri hægt að auka næmi krabbameinsfrumna fyrir lyfjameðferð auk þess sem hugsanlega væri hægt að breyta erfðaefni þeirra og gera þær heilbrigðar. Genameðferðir eru enn á tilraunastigi.

Góðkynja: Gefur til kynna að ákveðið ástand sé ekki illkynja, þ.e. dreifist ekki í aðra líkamshluta og hefur ekki ífarandi vöxt í nærliggjandi vefi og líffæri. MGUS er dæmi um góðkynja ástand.

Góðkynja einstofna mótefnahækkun (e. monoclonal gammopathy of undetermined significance, MGUS): Góðkynja ástand þar sem er

hækkun á M-prótíni í blóði. Fólk með MGUS er í aukinni hættu á því að þróa með sér mergæxli og ætti að vera í reglulegu eftirliti.

Hámarksskammtur: Hæsti skammtur lyfs sem flestir geta þolað.

Hematókrít: Hlutfall rauðra blóðkorna í blóði. Lágt gildi hematókrítar gefur til kynna blóðleysi.

Herpes simplex: Algeng veira sem veldur útbrotum sem í daglegu tali eru kölluð frunsa, áblástur eða einfaldlega herpes-útbrot.

Herpes zoster: Veira sem veldur hlaupabólu. Kemur sér fyrir í taugum líkamans eftir hlaupabólusýkingu og getur komið fram mörgum árum seinna og valdið sársaukafullum blöðruútbrotum á afmörkuðu svæði á líkamanum. Þessi útbrot eru betur þekkt sem ristill.

Hliðarverkun: Vandamál sem kemur fram vegna lyfjagjafar. Ólíkt aukaverkunum verða hliðarverkanir ekki vegna þeirra áhrifa lyfs sem einnig eru notaðar í meðferðarskyni heldur verður óháð þeim áhrifum. Dæmi um hliðarverkun er sú hækkun blóðþrýstings sem fylgir langvinnri notkun steralyfja. Þau áhrif verða óháð þeim ónæmisbælandi áhrifum sem leitast er eftir með sterameðferð.

Hormón: Efni sem mynduð eru í innkirtlum líkamans og stýra virkni frumna í líkamanum.

Hvít blóðkorn (HBK): Frumur ónæmiskerfisins í blóðinu. HBK leika lykilhlutverk í baráttu ónæmiskerfisins við sýkingar og krabbamein.

Hvítkornafæð: Of lítið af hvítum blóðkornum í blóðinu.

Hýsilsótt (e. graft-versus-host disease): Verður þegar ónæmisfrumur upprunnar í gjafabeinmerg ráðast á vefi beinmergsþegans. Hýsilsótt er alvarlegur fylgikvilli beinmergsskipta.

Hömlun: Að stöðva eða draga úr virkni.

IgA, IgG: Tvær algengustu gerðir mergæxlis framleiða einstofna mótefni af gerðunum IgA og IgG. Mótefni eru mynduð úr tveimur léttum og tveimur þungum keðjum sem eins og nafnið gefur til kynna hafa mismikla þyngd. Bókstafirnir A og G vísa til tegundar þunga hluta mótefnisins. Léttar keðjur eru minni og þegar þær eru ekki hluti af mótefni geta þær lekið út með þvagi sem Bence-Jones-prótín.

IgD, IgE: Tvær sjaldgæfar tegundir mergæxlis mynda einstofna mótefni af gerðunum IgD og IgE.

IgM: Einstofna mótefni sem mynduð eru í Waldenströms makróglóbúlínemíu eru af gerðinni IgM. Í mjög sjaldgæfum tilfellum geta mergæxli myndað mótefni af þessari gerð.

Illkynja: Lýsir getu meins til að vaxa inn í nærliggjandi vefi eða aðra líkamshluta.

Innleiðslumeðferð (e. induction therapy): Fyrsta meðferð sem hafin er með það að markmiði að ná sjúkdómshléi.

Interferón: Ónæmisboðefni sem stuðlar að vexti og þroskun vissra hvíttra blóðfrumna sem berjast gegn sjúkdómum. Hægt er að búa til interferón á rannsóknarstofu og nota sem lyf, m.a. til að koma í veg fyrir endurkomu mergæxlis.

Interleukín: Flokkur ólíkra ónæmisboðefna sem oft eru gefin sem lyf. IL-2 virkjar hluta ónæmiskerfisins sem getur barist gegn vissum

krabbameinum. IL-6 eykur virkni beineyðingarfrumna og plasmafrumna. Til eru mótefni gegn ýmsum gerðum interleukína sem m.a. eru notuð við sjálfsónæmissjúkdómum.

Jáeindaskanni (e. PET scan): Myndgreiningarrannsókn sem notar svo kallaðar jáeindir til að skoða virkni vefja líkamans. Hægt er finna smásæjar illkynja breytingar með slíkri myndrannsókn.

Kalk: Steinefni sem í líkamanum finnst einkum í harðari hlutum beina.

Klínísk prófun: Rannsóknarferli þar sem öryggi og árangur nýrra meðferðarúrræða eða rannsóknaraðferða er metið með prófunum á manneskjum.

- **Viðmiðunarhópur:** Sá hluti þátttakenda slembiraðaðrar klínískrar rannsóknar sem undirgengst hefðbundna meðferð en ekki þá nýju sem verið er að prófa.
- **Endapunktur:** Það sem verið er að mæla í rannsókninni. T.d. endurkoma krabbameins eftir lyfjameðferð. Þetta er notað til að bera saman nýjar og hefðbundnar meðferðir.
- **Tilraunahópur:** Sá hluti þátttakenda slembiraðaðrar klínískrar rannsóknar sem undirgengst nýja meðferð en ekki þá hefðbundnu.
- **Slembiröðuð klínísk rannsókn:** Rannsókn þar sem sjúklingum er raðað í hópa af handahófi og annaðhvort fá eða fá ekki þá meðferð sem er verið að prófa.
- **Fasa 1 prófun:** Rannsókn sem hönnuð er til að meta hvaða skammta er öruggt að nota í nýrri lyfjameðferð. Oftast er þetta fyrsta rannsóknin sem gerð er á manneskjum á tiltekinni lyfjameðferð. Þegar um krabbameinslyf eru að ræða eru allir þátttakendur með langt gengið krabbamein sem ekki svarar hefðbundinni lyfjameðferð. Sjúklingum er oftast slembiraðað í

3-6 manna hópa. Fyrsti hópurinn fær mjög lágan skammt og næsti hópur aðeins hærri o.s.frv. Þetta er gert þangað til að fram koma fyrirfram ákveðnar aukaverkanir. Sá skammtur er metinn vera hámarksskammtur lyfjameðferðarinnar. Þessi skammtur er svo notaður til að ákvarða skammtastærðir í fasa 2 prófun.

- **Fasa 2 prófun:** Rannsókn sem er gerð til að meta árangur meðferðar sem búð er að prófa í fasa 1 prófunum. Þegar um krabbameinlyf eru að ræða eru oftast 14-50 sjúklingum með langt gengið krabbamein sem ekki svara hefðbundinni meðferð, meðhöndlaðir og árangur meðferðar er metinn. Ef fasa 2 prófun sýnir nægjanlegan árangur er farið í fasa 3 prófun. Ef árangur er mjög góður, langt um betri en hefðbundin meðferð, er fasa 3 prófunum stundum sleppt.
- **Fasa 3 prófun:** Rannsókn sem ber saman árangur tveggja eða fleiri meðferðarúrræða. Oftast eru 50-1000 sjúklingum slembiraðað í einn eða fleiri tilraunahópa og viðmiðunarhóp sem fær hefðbundna meðferð. Fasa 3 prófanir geta verið í kjölfar fasa 2 rannsóknar en geta líka borið saman meðferðarúrræði sem nú þegar eru til staðar og jafnvel í mikilli notkun.

Kornfruma: Hvít blóðfruma sem drepur bakteríur, losar ónæmisboðefni o.fl. Daufkyrningar (e. neutrophiles), rauðkyrningar (e. eosinophiles) og lútkyrningar (e. basophiles) eru kornfrumur.

Krabbamein: Hugtak sem nær yfir víðan hóp sjúkdóma sem einkennast af stjórnlausri frumufjölgun. Krabbameinsfrumur geta þróast í það að dreifa sér til annara vefja með blóði og öðrum líkamsvessum. Birtingarmynd krabbameins og horfur eru mjög breytilegar eftir staðsetningu og stigi.

Krabbameinsgen (e. oncogene): Gen eða hluti af DNA sem undir eðlilegum kringumstæðum hvetur eðlilegan vöxt frumna. Þegar verður stökkbreyting í krabbameinsgeni annað hvort fyrir tilviljun eða vegna utanaðkomandi áreitis (t.d. geislunar) getur það hvatt til óstjórnlegrar vaxtar og krabbameins. Krabbameinsgen geta erfst milli kynslóða og auka þá líkur á krabbameini.

Krabbameinslyf: Lyf sem drepa krabbameinsfrumur eða hamla vexti og dreifingu þeirra í líkamanum. Þessi lyf beinast sjaldnast gegn illkynja frumum á sértækan hátt heldur ráðast þau á frumur sem eru í hraðri skiptingu. Þetta veldur því að lyfin hafa einnig áhrif á heilbrigðar frumur líkamans sem eru í hraðri skiptingu, s.s. í blóði, beinmerg, munni, meltingarvegi, nefi, kynfærum, nöglum og hári.

Krabbameinslyfjameðferð: Meðhöndlun krabbameins með lyfjum sem drepa frumur sem fjölga sér ört. Oft er fleiri en einu lyfi beitt og kallast það þá fjöllyfjameðferð.

Krabbameinslæknir: Læknir sem sérhæfir sig í greiningu og meðhöndlun krabbameina. Sumir krabbameinslæknar sérhæfa sig í sérstökum tegundum krabbameina.

Krabbameinsvaldur: Efni sem ýta undir stjórnlausu frumufjölgun eða valda skemmdum á erfðaeefni frumna og auka þannig líkur á myndun krabbameins.

Kreatínín: Prótín sem myndast í vöðvum líkamans og er seytt út í blóð. Það er losað út um nýrun í þvag. Ef nýrnastarfsemi skerðist hleðst kreatínín upp í blóði. Blóðmælingar á kreatíníni eru því notaðar til að meta virkni nýrna.

Léttar keðjur í sermi: Hluti einstofna mótefna sem hafa lágan massa. Hægt er að mæla þær með mjög nákvæmum hætti með Freelite® prófi.

Litningur: Samfelld runa erfðaefnis sem haldið er saman með hjálp ýmissa prótína. Litningar eru geymdir í kjarna frumna og innihalda mörg gen. Þeir koma að nýtingu og flutningi erfðaefnis og í eðlilegri mannsfrumu eru 46 litningar.

Lífhvati (ensím): Prótín sem hvatar efnahvörfum. Þau hafa áhrif á hraða efnahvarfa í líkamanum.

Líknandi meðferð: Meðferð sem miðar að því að bæta lífsgæði en ekki að því að lækna undirliggjandi sjúkdóm. Alltaf á að veita líknandi meðferð samhliða læknaði meðferð. Líknandi meðferð er stundum kölluð stuðningsmeðferð.

Lútkyrningur: Sjá kornfrumur.

Lyfjaónæmi: Geta frumu til að forðast áhrif einhvers lyfs.

Lyfleysa: Efni án lyfjavirkni sem stundum er notað sem samanburðarmeðferð í klínískum prófunum.

M-prótín: Einstofna mótefni eða hluti úr mótefni sem hlaðist hefur upp í blóði eða þvagi sjúklinga með mergæxli. Mótefni eru upprunnin frá mergæxlisfrumum.

Mallandi mergæxli: Þegar ákveðnar forstigsbreytingar mergæxla eru til staðar en uppfylla ekki greiningarskilmærki mergæxla og sjúklingur er einkennalaus.

Meðferðarstig: Meðferðarstig er samkomulag milli sjúklings og lækna og annars heilbrigðisstarfsfólks um það hversu langt eigi að ganga í meðferð viðkomandi.

- **Full meðferð:** Öllum ráðum verið beitt til að lengja líf með öflugum og hugsanlega skaðlegum meðferðum, endurlífgun og gjörgæsluvistun.

- **Full meðferð að endurlífgun:** Ef viðkomandi fer í hjartastopp er endurlífgun ekki reynd. Að öðru leyti er veitt full meðferð. Með hækkandi aldri versna horfur þeirra sem þurfa endurlífgun og líkur á varanlegum eftirköstum, einkum í taugakerfi, aukast gríðarlega. Takmarkanir á meðferð þurfa ekki að einskorðast við endurlífgun heldur er einnig hægt að neita gjörgæsluvistun, meðferð í öndunarvél o.fl.
- **Lífslokameðferð:** Þegar ákveðið er að hætta allri læknanði meðferð, líka við sýkingum, er talað um lífslokameðferð. Þetta getur verið út af líkamlegu ástandi sjúklings eða vilja hans. Þá er eingöngu beitt úrræðum sem auka lífsgæði.

Mein (e. lesion): Svæði með afbrigðilegum vef, fyrirferð eða kýli vegna sjúkdóms, t.d. vegna krabbameins. Mergæxli mynda mein eða nokkurs konar holur í beinum.

Meinafræði: Fræðigrein sem miðar að því að skilja og greina sjúkdóma út frá smásæju útliti og uppbyggingu sjúkra vefja. Meinafræðingar eru sérfræðingar í læknisfræði sem greina sjúkdóma með því að skoða vefjasýni í smásjá.

Meinvarp: Krabbameinsfrumur geta ferðast frá uppruna sínum til nærliggjandi eða fjærliggjandi vefja. Þegar þessar frumur safnast saman kallast það meinvarp og stundum sagt að krabbameinið hafi meinvarpast. Þetta hugtak er gjarnan notað til að lýsa gangi krabbameina en er þó ekki notað í mergæxlum.

Mergbæling: Minnkuð virkni beinmergs sem myndar þá færri blóðkorn. Mergbæling er algeng aukaverkun krabbameinslyfja.

Mergrangvaxtarheilkenni (e. myelodysplastic syndromes, MDS): Sjúkdómur þar sem beinmergurinn hættir að starfa eðlilega. Þá framleiðir hann ekki eðlilega byggð eða eðlilega mikið af

blóðkornum. Mergrangvaxtarheilkenni getur orðið að bráðahvítblæði.

Mótefni: Plasmafrumur framleiða prótín sem nefnast mótefni og hafa það hlutverk að verjast sýkingum og öðrum meinsemdum í líkamanum. Hvert mótefni hefur ákveðinn ónæmisvaka (s.s. bakteríu, veiru, eiturefni eða krabbameinsfrumu) sem það binst, annaðhvort til að eyðileggja hann eða í þeim tilgangi að “merkja” ónæmisvakann þannig að aðrar frumur ónæmiskerfisins þekki skaðvaldana og geti eytt þeim úr líkamanum.

Mýlildi (e. amyloidosis): Sjúkdómur sem einkennist af því að léttar keðjur ónæmisglóbúlína, oftast af gerðinni lambda, falla út í vefjum líkamans. Í sjúklingum með mýlildi safnast þessar keðjur fyrir í ákveðnum líffærum, s.s. hjarta, taugum og nýrum í stað þess að vera losuð út um nýru.

Nýgengi: Fjöldi þeirra sem greinast með tiltekinn sjúkdóm á hverju ári.

Nýmyndun beina (e. bone remodeling): Samhæfð starfsemi beinfrumna og beinátufrumna sem viðheldur jafnvægi á beinmyndun og beineyðingu.

Ofgnótt kalsíums: Of mikið magn kalsíums í blóði er ekki óalgennt meðal sjúklunga með mergæxli. Ofgnótt kalsíums verður vegna beineyðingar og losunar á kalsíumi út í blóð. Einkenni eru m.a. minnkuð matarlyst, ógleði, þreyta, vöðvaslappleiki o.fl. Kalsíum getur valdið nýrnaskemmdum og því ber að meðhöndla ofgnótt kalsíums strax.

Osteókalsín: Prótein sem er myndað af beinkímfrumum þegar þau mynda osteoid. Með því að mæla osteókalsín í blóði er hægt að

meta virkni mergæxlis. Lág gildi benda til aukinnar verkni en há gildi benda til stöðgus sjúkdóms.

Ógleðilyf: Lyf sem kemur í veg fyrir eða minnkar ógleði og uppköst. Oft gefin í fyrirbyggjandi tilgangi samhliða krabbameinsmeðferð.

Ónæmisboðefni (e. cytokine): Efni sem er losað er úr frumum ónæmiskerfisins og hafa áhrif á nærliggjandi frumum t.d. með því að örva þær til frumskiptingar eða prótínmyndunar.

Ónæmisbæling: Ástand þar sem geta ónæmiskerfisins til að verja líkamann er skert. Ónæmisbæling getur verið aukaverkun meðferðar með krabbameinslyfjum en getur líka verið viljandi innleidd t.d. fyrir beinmergsgræðslu. Eða hluti af sjúkdómsmynd.

Ónæmisgalli: Minnkuð geta ónæmiskerfisins til að verja líkamann fyrir sýkingum og sjúkdómum.

Ónæmisglóbúlín (e. immunoglobulin, Ig): Annað heiti yfir mótefni sem mynduð eru af B-frumum og plasmafrumum ónæmiskerfisins. Þau festast á utanaðkomandi sameindir og stýra ónæmiskerfinu í að eyða þeim. Gerðir ónæmisglóbúlína eru IgG, IgA, IgD, IgE og IgM.

Ónæmiskerfi: Flókið kerfi líffæra, frumna og boðefna sem ver líkamann fyrir sýklum, eiturefnum og krabbameinsfrumum. Hluti af starfi ónæmiskerfisins er að mynda mótefni.

Ónæmismeðferð: Meðferð sem örvar ónæmiskerfið til að drepa krabbameinsfrumur.

Ónæmisvaki: Þegar óvelkomna gesti á borð við bakteríur, veirur, eiturefni eða krabbameinsfrumur er að finna í líkamanum vaknar ónæmiskerfið og framleiðir náttúruleg mótefni til þess að hamlar uppgangi þeirra í líkamanum. Hvaða efni, fruma eða lífvera sem

vekur þetta ónæmissvar kallast ónæmisvaki. Sjá nánar við útskýringuna á mótefni.

Plasmafrumur: Sérstakar frumur ónæmiskerfisins sem við eðlilegar aðstæður mynda mótefni. Mótefnin nýtast í baráttu ónæmiskerfisins við sýkingum og krabbameinum. Ef plasmafrumna verður illkynja verður hún að mergæxlisfrumur. Þá mynda þær gölluð mótefni sem eru einstofna. Þau kallast M-prótín og mælingar á þeim eru notaðar til greiningar á mergæxli og forstigum þess.

Plasmafrumuæxli: Stakur vöxtur illkynja plasmafrumna í beini eða í vefjum utan beinmergs telst vera plasmafrumuæxli. Sjúklingar mega ekki uppfylla skilmerki mergæxlis ef þeir eiga að greinast með plasmafrumuæxli. Plasmafrumuæxli eru sjaldgæf.

Plasmafrumuæxli utan beinmergs: Uppsöfnun krabbameinfrumna af plasmafrumugerð, eins og í mergæxli, utan beinmergs í mjúkvefjum.

Rafdráttur: Rannsókn þar sem rafkraftar eru notaðir til að draga sermi eða þvag í gegnum gel. Við það raða prótín í þessum vökvum sér upp í stærðarröð. Rafdráttur er notaður til að greina magn mergæxlis-prótína (M-prótína) í sermi og þvagi og af hvaða stærð þessi M-prótín eru. Rafdráttur er því notaður bæði til greiningar og eftirfylgdar á mergæxlum.

Rafdráttur með mótefnalitun (e. immunofixation electrophoresis): Ónæmisfræðilegt próf sem notað er til að greina nákvæmlega gerð prótína. Þessi aðferð er notuð til að greina tegund M-prótíns í sjúklingum með mergæxli með nákvæmum hætti.

Rauð blóðkorn (RBK): RBK flytja súrefni til vefja líkamans og koltvíoxíð frá þeim og til lungna.

Rauðkornavaki (e. erythropoietin): Hormón sem er myndað í nýrum og hvetur myndun rauðra blóðkorna. Sjúklingar með mergæxli eru í hættu á skertri nýrnastarfsemi og við það getur myndun rauðkornavaka minnkað. Þessi sjúklingar verða því blóðlausir. Rauðkornavaki sem búinn er til á rannsóknarstofu er oft notaður sem stoðmeðferð í meðhöndlun mergæxlis til að koma í veg fyrir blóðleysi.

Risaglóbúlíndreyri Waldenströms (e. Waldenström's macroglobulinemia): Sjaldgæf gerð eitlakrabbameins sem myndar einstofna mótefni af gerðinni IgM. Þetta fyrirbæri er ekki mergæxli.

Ristill: Sjá Herpes Zoster

Ríbósakjarnsýra (e. ribonucleic acid, RNA): Efni sem flytur erfðaupplýsingar frá DNA að þeim hlutum frumna sem framleiða prótín.

Röntgen-beinayfirlit: Röð venjulegra röntgenmynda af höfuðkúpu, hrygg, rifjum, mjaðmargrind og löngum beinum til að leita að beinúrátum sem gætu samrýmst mergæxli.

Röntgengeislun: Rafsegulbylgja sem er orkuríkari en sýnilegt ljós. Notað í litlum skömmtum við myndrannsóknir og í háum skömmtum við geislameðferð.

Röntgenlæknir: Læknir sem sérhæfir sig í myndrannsóknum, framkvæmd þeirra og túlkun.

Samgenja (e. allogeneic): Sjá stofnfrumuskipti og beinmergsskipti.

Segulómun: Myndrannsókn sem nýtir sterka segulkrafta til að búa til tví- eða þrívíða sýn innan í líkamann. Segulóm skoðun er besta

rannsóknin til að skoða flesta mjúkvæfi, einkum í kringum mænu en gagnast lítið til að skoða bein.

Sjúkdómsfrí lifun: Í krabbameinslækningum telst sjúkdómsfrí lifun vera sú tímalengd sem sjúklingur lifir eftir að ummerki krabbameins hætta að greinast. Það þarf ekki að þýða að sjúkdómurinn sé horfinn.

Sjúkdómshlé eða sjúkdómssvörun: Þegar sjúkdómur svarar meðferð getur orðið sjúkdómshlé að fullu eða að hluta. Hvort sjúklingur nái sjúkdómshléi og hversu miklu telst vera sjúkdómssvörun.

- **Fullt sjúkdómshlé:** Þegar ekki finnast lengur nein merki um mergæxli í blóði/beinmerg? eða myndrannsóknum telst meðferðin hafa valdið fullu sjúkdómshléi hjá viðkomandi. Þrátt fyrir fullt sjúkdómshlé er mergæxli ennþá til staðar en það getur skotið upp kollinum seinna.
- **Nánast fullt sjúkdómshlé:** Þegar M-prótín magn í blóði hefur lækkað um 90% eða meira en ekki hefur náðs fullt sjúkdómshlé er um nánast fullt sjúkdómshlé að ræða.
- **Sjúkdómshlé að hluta:** Ekki fullt sjúkdómshlé heldur lækkun á M-prótíni í blóði um >50%.

Sjúklegt beinbrot (e. pathological fracture): Beinbrot sem verður í beini sem hefur orðið fyrir áhrifum sjúkdóms eins og krabbameins. Sjúkdómurinn gerir beinið brothættara og beinið brotnar undan álagi sem annars hefði ekki valdið beinbroti.

Skammtatakmarkandi eitrunareinkenni (e. dose-limiting toxicity): Aukaverkanir sem eru það alvarlegar að ekki er hægt að halda áfram meðferð.

Sortuæxli (e. melanoma): Krabbamein upprunnið í litfrumum húðarinnar eða lithimnu augans. Á ensku er hætt við að rugla saman orðunum melanoma (í. sortuæxli) og myeloma (í. mergæxli) en sjúkdómarnir eru ótengdir.

Sterar: Lyfjaflokkur sem líkir eftir nokkrum hormónum líkamans, einkum kortisóli. Sterar eru oft gefnir sem hluti af fjöllyfja krabbameinsmeðferð en líka sem hluti af stuðningsmeðferð. Þetta eru gríðarlega öflug lyf sem geta dregið út ógleði, bólgu og vanlíðan og oftast án mikilla aukaverkana til skamms tíma. Langdregin meðferð með sterum getur þó haft miklar aukaverkanir m.a. beinþynningu og háþrýsting.

Stig: Stig krabbameina ræðst af útbreiðslu krabbameinsins í líkamanum og hvaða áhrif það hefur á líkamann. Stig krabbameins er fundið með ýmsum rannsóknum í ferli sem nefnist stigun.

Stofnfruma: Fruma sem á eftir að þroskast í nytsamlegar frumur fyrir líkamann. Stofnfrumur í beinmerg þroskast t.d. rauð og hvít blóðkorn.

Stofnfrumuskipti: Með gjöf vissra lyfja er hægt að koma stofnfrumum úr beinmerg yfir í blóð. Hægt er að einangra stofnfrumur úr blóði. Þetta er oft gert fyrir kröftuga krabbameinslyfjameðferð en þá er hægt að safna stofnfrumum úr sjúklungi og gefa frumurnar eftir meðferðina. Þessar stofnfrumur fara svo að mynda ný blóðkorn sem koma í stað þeirra sem dóu í krabbameinslyfjameðferðinni. Stofnfrumurnar geta komið frá gjafa og eru þá ósamgengja (e. allogenic) en í sjúklungum mergæxli er ekki mælt með því út af fylgikvillum. Þá koma stofnfrumurnar úr sömu manneskju og eru þær þá samgenja (a. autologous).

Stuðningsmeðferð: Sjá líknandi meðferð.

Stungulyf: Lyf sem gefið er beint inn í líkamann með sprautu og nál eða æðalegg.

Stýrður frumudauði: Sjálfdeyðing frumna; eðlilegur endapunktur á lífsferli frumna. Í sumum krabbameinsfrumum er þetta ferli hins vegar bælt eða alveg óvirkt og veldur því að óæskilegar frumur lifa áfram í stað þess að deyja.

Stöðugur sjúkdómur: Þegar mergæxli svara meðferð en nær ekki sjúkdómshléi að hluta þ.e. M-prótín lækkar <50%. Það þýðir ekki að stöðugur sjúkdómur sé slæmur á meðan framgangur sjúkdómsins hefur verið stöðvaður.

Sveppalyf: Lyf sem notuð eru til að meðhöndla sýkingar af völdum sveppa.

Svæfing: Notkun svæfingarlyfja til að framkalla svefn í sjúklungi, t.d. fyrir skurðaðgerðir.

Sýklalyf: Lyf sem notuð eru til að meðhöndla sýkingar sem orsakaðar eru af bakteríum.

Tölvusneiðmynd (TS): Myndgreiningarrannsókn þar sem röntgenmyndir úr mörgum áttum eru settar saman í tölvuforriti. Útkoman er þrívíddarmódel af vefjum líkamans sem skoðað er í mörgum sneiðum. TS er m.a. notað til að sjá breytingar í mjúkvefjum og beinum.

Upplýst samþykki: Lagalegt samkomulag milli sjúklings og læknis sem felur í sér að sjúklingurinn samþykkir að ljóta tiltekna meðferð. Læknirinn hefur þá upplýst sjúklinginn um meðferðina, hvaða kosti hún felur í sér, hvaða aukaverkanir og hvaða aðrir möguleikar eru í boði.

Vefjagreining: Blóðpróf sem gert er til að sjá hvort vefir tveggja einstaklinga passa saman. Það verða þeir að gera ef stefnt er að beinmergsskiptum.

Vefjasýni: Þegar sýni er tekið úr ákveðnum vef líkamans, s.s. krabbameinsvef, og skoðað í smásjá til að fá nánari greiningu.

Veira: Örmsmá eind sem er á mörkunum að teljast lifandi vera. Eindin inniheldur erfðaeftni og nokkur prótín sem hún sprautar inn í frumur og hertekur starfsemi hennar til að fjölga sér. Veirur geta sýkt menn og valdið sjúkdómum sem eru ýmist vægir eða lífshættulegir. Ekki er hægt að gefa sýklalyf við veirusjúkdómum en til eru sérstök veirulyf við sumum veirusýkingum.

Vetnissviftir mjólkursýru (e. lactate dehydrogenase; LDH): Ensím sem er mælt í blóði til að fylgjast með virkni mergæxlis.

Viðhaldsmeðferð: Lyfjameðferð sem gefin er til að seinka eða koma í veg fyrir endurkomu sjúkdóms.

Virgni meðferðar: Sú geta meðferðar til að hafa einhver tiltekin áhrif. Virkni krabbameinsmeðferðar er geta meðferðarinnar til að drepa krabbameinsfrumur.

Vökvadæla: Tæki sem stýrir magni vökva og lyfja sem gefið er um æðalegg.

Þvagefni (e. blood urea nitrogen, BUN): Hægt er að mæla magn þvagefnis í blóði. Undir venjulegum kringumstæðum er þvagefni losað út um nýrun í þvagi. Í sjúklíngum með mergæxli er algengt að nýrnastarfsemi sé skert. Þetta getur leitt til uppsöfnunar á þvagefni í blóði.

Æðaleggur (e. catheter): Lítið plaströr sem komið er fyrir í æð, oftast á handlegg en stundum á hálsi eða annars staðar á

líkamanum. Æðaleggir eru notaðir til þess að gefa lyf, næringu, vökva o.fl. auk þess sem hægt er að taka blóðprufur úr sumum þeirra.

Æðanýmyndun: Myndun nýrra æða. Gerist oft samhliða æxlisvexti í líkamanum, s.s. mergæxlis.

Æðanýmyndunarhindrar: Efni sem stuðla að því að minnka blóðflæði til æxlis með því að koma í veg fyrir nýmyndun æða.

Æxli: Óeðlilegur vefur sem safnast hefur saman í fyrirferð. Æxli myndast vegna óviðeigandi og gjarnan óstjórnlegru frumufjölgun.

Æxlisdrepsþáttur (e. tumor necrosis factor, TNF): Ónæmisboðefni sem gegnir lykilhlutverki í bólguviðbragði.

Æxlisvísir: Efni sem hægt er að mæla í blóði sem gefur til kynna tilvist krabbameins í líkamanum.

©2016, International Myeloma Foundation